

Fåglarnas klimatroulette

När vi människor debatterade om klimatförändringar alls existerade hade näktergalarna känt av uppvärmningen länge. På Ottenby fågelstation vid Ölands södra udde noterar man vinnare och försvinnare.

Lövsångare, ålder tvåplus, vinge 69, fett 2, vikt 9,8. Förutom ringmärkarkoderna hörs bara ett lätt fladder av vingar. Det är gryning under lysrören på Ottenby fågelstation och som på löpande band blir fåglar åldersbestämda, mätta, vägda och får en ring runt benet. Lövsångare och människor ser på varandra med stort allvar.

Stationschef Aron Edman sticker ner handen i en av de fladdrande tygpåsarna och plockar ut nästa fågel, en näktergal. Med den jämnt gråbruna dräkten är det som om den hade glömt att klä på sig. Det är svårt att förstå att det här är samma fågel som kan fylla en hel sommarkväll med sin sång.

- Den är en av de fåglar som har minskat mycket de senaste tio åren, berättar Aron.

Här på Ottenby har märkningen gjorts på samma sätt sedan 1979 och för varje år har färre näktergalar hamnat i näten. Mer än en fjärdedel har "försvunnit" på 30 år. Ur svenskt perspektiv kan det verka konstigt, eftersom den trivs i igenväxande buskmarker som vi har fått allt mer av. Men den är också en av tropikflyttarna, en av dem som tillbringar vintern i Afrika.

- Just de fåglar som flyttar långt riskerar att drabbas extra hårt av klimatförändringar. Dels får de problem med ökad torka i Afrika och dels har de svårare att ställa om tidpunkten för sin flytt för att passa en tidigare vår i Sverige, säger Aron.

Att komma för sent om våren kan vara ödesdigert. Insekter reagerar snabbt när dagarna blir varmare och kommer numera ofta igång flera veckor tidigare än förr. Om fåglarna inte lyckas matcha insekternas toppar med tiden när de ska mata sina ungar så kan det betyda att fler ungar svälter ihjäl i boet. En holländsk studie visar att svartvit flugsnappare minskade med 90 procent under 20 år på platser där deras födoinsekter nådde sin topp tidigare.

MEN BORDE INTE FÅGLAR KUNNA anpassa sig och flytta tidigare?

- Jo, många gör det men alla verkar inte kunna byta flyttmönster, säger Thord Fransson på Ringmärkningscentralen vid Naturhistoriska riksmuseet i Stockholm.

Fåglar släpper oftast kontakten med sina föräldrar ett par veckor efter att de lämnar boet och gör sin första flytt på egen hand, berättar han. För att veta när och var de ska flytta är de beroende av sin genetiska programmering. Flytt dagen är framför allt kopplad till dygnslängd, oavsett om värmen kommer tidigare.

På Ringmärkningscentralen samlas data från Sveriges alla fågelstationer och här syns trenderna.

- I väldigt grova drag kan man säga att stora fåglar ökar och små minskar, säger Thord Fransson.

Detta har naturligtvis en mängd förklaringar, såsom minskad jakt och förändringar i landskapet, men att stora fåglar som tranor och gäss ökar beror delvis på mildare vintrar med snöfria åkrar där de kan beta.

- Grågåsen till exempel, flyttar inte längre lika långt. Många fåglar flyttar kortare och det är naturligtvis en stor fördel för dem att slippa det besväret.

Grågässen var tidigare så kallade medeldistansflyttare, som till största delen övervintrade i södra Spanien. Därför har gässen kunnat känna av när vintrarna är milda och en efter en har de valt att flytta kortare sträckor. Långflyttarna däremot övervintrar i Afrika och har svårt att känna av vilket väder som råder i Europa. Det verkar som om långflyttarna är klimatförändringens stora förlorare, medan kortflyttarna är vinnare.

Men vinsten kan vara kortsiktig. I förlängningen blir det problematiskt om alla fåglar flyttar sina utbredningsområden norrut. När "klimatflyktingar" från södra Europa pressas upp hit får totalt sett färre fåglar plats. Även om enskilda arter gynnas kan det vara svårt att se klimatförändringarna som något positivt. Anpassningsbara arter klarar sig, de andra inte. De mest pessimistiska forskningsrapporterna förutspår att 60 procent av Europas fågelarter kommer att dö ut om temperaturen ökar med 2,5 grader till år 2010. Både på grund av torka under flytten, problem att anpassa sig till en tidigare vår och genom att deras livsmiljöer förändras eller minskar kraftigt. Just eftersom många fåglars naturliga marker har exploaterats hårt får de extra svårt att klara plötsliga extremväder eller långvarig torka.

ÄNDÅ ÄR FÅGLAR KNAPPAST DEN ARTGRUPP som drabbas värst. De är betydligt mer mobila än exempelvis många mellanamerikanska grodarter, som redan har minskat kraftigt eller dött ut på grund av ett varmare klimat. Men fåglarna är folkkära väckarklockor som reagerar snabbt på förändringar. Bara en av fyra ungfåglar från i år kommer att överleva och häcka nästa år, så det naturliga urvalet sker snabbt och skoningslöst. Om en individ flyttar kortare och lyckas få ungar kan "kortflyttargenen" få stort genomslag på bara några år.

- Dagens flyttmönster har skapats efter den senaste istiden så det går uppenbarligen att ändra, säger Thord Fransson.

Frågan är bara hur fort det kan gå. Samma temperaturökning som skedde på tiotusentals år efter istiden sker nu snarare på hundra år. En del arter kommer att hinna med och andra inte. Arter har visserligen kommit och gått genom historien men just nu minskar artantalet många tusen gånger snabbare än "normalt", enligt IUCN som sammanställer den internationella rödlistan.

Tillsammans med forskarkollegor har Thord Fransson testat fåglars genetiska programmering genom att utsätta unga näktergalar för ett magnetfält som liknar norra Egyptens. Det är nämligen där de rastar för att fylla fettreserverna inför sin

flygning över Sahara. Precis som forskarna hade anat började näktergalarna ladda med fett när de utsattes för det egyptiska magnetfältet. De verkar alltså ha en inneboende kompass som får dem att rasta på samma plats varje år. Denna kompass är specifik för varje art; näktergalar laddar upp i Egypten, svarthättor på Cypern och trädgårdssångare på Kreta.

- Skulle ett av de här områdena drabbas av längre torka under hösten skulle det få stora konsekvenser, menar Thord Fransson.

Flygningen över Sahara är närmare 200 mil utan möjlighet till mat eller vatten. Det är antagligen precis på gränsen av vad fåglarna klarar och därför kan en störning på lagringsplatserna bli ödesdiger.

ÄNNU EN STEN PÅ KLIMATBÖRDAN. Då är frågan vad vi kan göra för att dämpa konsekvenserna för fågellivet. Det enklaste och svåraste svaret är naturligtvis att minska utsläppen av växthusgaser. Men det gäller också att stoppa förstörelsen av fåglarnas naturliga livsmiljöer, enligt Johan Elmberg som är forskare vid Högskolan Kristianstad.

- Även de anpassningsbara fåglarna kan bara anpassa sig så länge deras biotoper finns någon annanstans.

Som exempel nämner han vadare, måsar och änder som häckar i våtmarker. Om deras grunda sjöar torkar ut ett par veckor tidigare kan det få stora konsekvenser. Om vi dessutom fortsätter att dika ut och förstöra våtmarker så har de ingenstans att flytta.

- Att skydda naturområden har alltid varit viktigt och klimatförändringarna gör det ännu mer akut.

DET ÄR DAGS ATT GÅ en ny runda för att kolla näten på Ottenby. Daggen glittrar i tusentals spindelnät och almlöven är klubbigt gröna. I motljuset hänger en svarthätta som plockas ut med försiktiga fingrar. En hona med chokladbrun hjässa.

- Det var ganska nyligen som en del av svarthättorna började övervintra i Sverige, säger Aron Edman och stryker med pekfingret över fågelns huvud.

Den här svarthättans alla förfäder lämnade Sverige över vintern men flyttade inte utanför Europa. Precis som grågässen har de känt av det mildare vädret och övervintrat längre norrut för varje år.

- De kommer ett par veckor tidigare än de gjorde på 70-talet. Om svarthättorna hinner få ut två kullar på en sommar så blir det ju en väldig fördel för dem, säger Aron Edman.

VINNARE OCH FÖRSVINNARE. Över strandängarna hörs en tofsvipas triumferande skrik. Den har nog tillbringat vintern i Danmark och korsade Öresund så fort dagarna började bli varma - numera ofta redan i februari. Ur en sälgbuske sjunger näktergalen trotsigt sina snabba, hackande ramsor. Ännu låter den sig inte tystas.

Anna Froster

Klimatkopplade förändringar

- Drygt 40 procent av tropikflyttarna har minskat de senaste 30 åren. Fler fåglar stannar i Sverige över vintern.
- Många övervintringsområden flyttas norrut. 18 av 20 europeiska kortflyttare flyttade vinterkvarteren norrut på 25 år.
- En lång rad arter flyttar kortare eller stannar i Sverige. Rödhaken har kortat sin genomsnittliga flyttsträcka från 200 till 150 mil på 20 år. Grågässen flyttar också mycket kortare sträcka.
- Fjällfåglar minskar, framför allt kalvfjällens småfåglar som berglärka, vinterhämpling och snösparv.
- Färre arktiska övervintrare kommer till Sverige. Exempelvis alförrädare och vittrut.
- Vissa arter sprider sig norrut och häckar tätare i norra Sverige.
- Många fåglar anländer tidigare. Exempelvis rödhake kommer i snitt sex dagar tidigare till Ottenby i dag jämfört med deras ankomst i slutet av 1970-talet.

Källa: Ringmärkningscentralen och Naturvårdsverkets rapport 5813

Varför är tropikflyttare särskilt utsatta?

De drabbas dubbelt: dels får de svårare att anlända i rätt tid till sin vårföda och dels får de en svårare flytt, med större risk för långvarig torka och extremt väder. De är mycket sårbara för torka på rastplatserna vid Medelhavet. Flygningen över Sahara är en enorm ansträngning, där de redan är ansträngda till sitt yttersta.